

LIEFDADIGHEID ALS ROEPING VAN DE DAME: HET SOCIAAL ENGAGEMENT VAN DE ADELLIJKE VROUW IN HET 19DE-EEUWSE GENT (1845-1880)¹

Annelies Hemelsoet

Of het nu om individuen of om groepen gaat, geschiedenisboeken staan vol mannen. Vrouwen lijken historisch nog steeds weinig betekenis te hebben. Ze zijn in de meeste geschiedenisverhalen ofwel afwezig, ofwel van marginaal belang, ofwel een uitzondering op hun sekse.² Ze bevonden zich in de zogenaamde 'private sfeer': hun enige doel was het voortbrengen en opvoeden van kinderen en het uitvoeren van huishoudelijke taken. Dit sprak uiteraard te weinig tot de verbeelding en was te banaal om er veel woorden (en inkt) aan vuil te maken. Op die manier werden vrouwen gedurende verschillende eeuwen uit de geschiedschrijving gebannen.

Buitenlands onderzoek³ wees echter uit dat verschillende vrouwen zich weinig lieten sturen door het mannelijke discours dat hen tussen de vier muren trachtte te houden. Integendeel, ze engageerden zich in filantropische en caritatieve werken, in het volksonderwijs en andere volkswerken. Vooral de vrouwen van stand hadden de tijd en de middelen om zich hiermee bezig te houden.

Maar ook in België en meer bepaald in Gent zetten adellijke dames zich in voor de goede werken. In Gent bestonden onder andere tal van liefdadigheidsinstellingen. Maar ook op andere manieren werd aan liefdadigheid en filantropie gedaan. In dit onderzoek tracht ik aan te geven hoe adellijke dames hun sociaal engagement aanpakten. Met andere woorden: welke liefdadige genootschappen bestonden er zoal? Wat deden die? Hoe pakten de dames individueel hun sociaal engagement aan? Wat ik vooral belangrijk achtte, was

¹ HEMELSOET ANNELIES, *Liefdadigheid als roeping van de dame: het sociaal engagement van de adellijke vrouw in het 19de-eeuwse Gent (1845-1880)*, Gent, RUG (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 2001-2002.

² WAALDIJK B., 'Van verhalen en bronnen: feministische geschiedschrijving.' In: R. BUIKEMA en A. SMELIK, *Vrouwenstudies in de cultuurwetenschappen*, Muidenberg, 1993, p. 31.

³ Een greep uit het aanbod: LINDENMEYR A., 'Public life, private virtues: women in Russian charity, 1762-1914.' In: *Signs. Journal of women in culture and society*, 18 (1993), 3, pp. 562-591; PROCHASKA F. K., *Women and philanthropy in the 19th century England*, Oxford, 1980; SMIDT B., *Ladies in the leisured class: the bourgeoisies of Northern France in the 19th century*, Princeton, 1981; VOLET-JEAN-NERET H., *La femme bourgeoise à Prague, 1860-1895: de la philanthropie à l'émancipation*, Lausanne, 1988.

het waarom van de liefdadige en filantropische acties. En ook: wie werd er beter van, de arme of de dames.

Twee zaken zijn nog van belang voor u start met de lectuur van dit artikel. Ten eerste bestaat er veel onduidelijkheid omtrent het gebruik van de woorden liefdadigheid, filantropie en weldadigheid. Liefdadigheid gebruik ik wanneer het gaat om sociaal dienstbetoon rechtstreeks ten voordele van de arme (wanneer een dame bijvoorbeeld geld in de handen van een arme stopt). Weldadigheid gaat eerder over publieke liefdadigheid, de sociale acties die vanuit overheden worden georganiseerd. In dit werk richt ik me uitsluitend tot het engagement van individuen, met name adellijke dames. Filantropie ten slotte is eerder een brede term, die naast liefdadigheid ook het geven ten voordele van de gemeenschap inhoudt. Hier gebruik ik filantropie in de betekenis van wat door individuen aan de gemeenschap werd geschonken, zoals bijvoorbeeld geld voor de bouw van een nieuwe kapel.

Ten tweede spreek ik in dit onderzoek voortdurend over dé adellijke vrouw of dame. Uiteraard kunnen niet alle getitelde dames over één kam worden geschoren, maar het gros van adellijke vrouwen deed aan liefdadigheid en/of filantropie. De dames behoren ook niet allen op het moment van hun sociaal engagement tot de adel. Ik heb al die dames wiens mannen tijdens hun leven tot de adel werden geslagen, bij de getitelde medemens gerekend.

1. Liefdadigheid

1.1. Liefdadigheidsinstellingen

Adellijke dames verzamelden zich inderdaad in liefdadige genootschappen. Ze stonden in voor stichting, bestuur en dergelijke meer. Bijstand kregen ze voor dit alles van de kanunniken Triest⁴ en De Decker⁵.

De **Société de Charité Maternelle** werd in 1822 goed en wel opgericht door kanunnik Triest⁶. Het Genootschap stond in voor bijstand aan arme moeders tijdens en vlak na hun zwangerschap. De kersverse moeders kregen zowel

⁴ Meer info over kanunnik Triest in: DENECKERE G., *Het Gentse Sint-Vincentiusziekenhuis. De Zusters van Liefde en de ziekenzorg te Gent, van 1805 tot heden*. Gent, 1997, pp. 9-15; en REICHEL K. en CNOCKAERT E., *Kanunnik Petrus Jozef Triest. 1760-1836. Een levensschets*. Menen, 1960.

⁵ Meer info over kanunnik De Decker in: CLAESSENS P., *Leven van Benedictus De Decker*, Mechelen, 1877.

⁶ Archief van het klooster van de Heilige Kindsheid van Jezus en Maria, *Fonds Triest, Het Genootschap van de Vrouwen der Moederlijke Liefde*, pp. 63-64.

HET SOCIAAL ENGAGEMENT VAN DE ADELIJKE VROUW

materiële (uitdelingen van kinderkorven, enz.) als morele hulp (onderricht in de katholieke godsdienst).⁷

Het genootschap bestond uit drie takken: het bestuur, de werkende leden, die zich inlieten met de uitdelingen en als laatste de ereleden, die het genootschap enkel schenkingen verschuldigd waren. De eerste twee takken hielden regelmatig bijeenkomsten.⁸

Het *Œuvre des Ecoles Gardiennes* werd in 1846 opgestart door Marie de Hemptinne. Zij wenste de kinderen van de arbeiders uit haar vaders fabriek onderricht te geven, en zo te behoeden voor de gevaren van de straat.⁹ Kinderen van 2,5 tot 7 jaar waren welkom in de bewaarschooltjes. Ze kregen zowel materiële, voornamelijk fysieke hulp, zoals eten en kleding, als morele bijstand, waaronder vooral de katholieke godsdienst viel.¹⁰

Juffrouw de Hemptinne stierf echter kort na de oprichting van het werk. Ze werd opgevolgd door mevrouw de gravin d'Alcantara.

Op 28 december 1887 bestonden er al 7 bewaarschooltjes op het Gentse grondgebied, waar aan zo'n 2500 kinderen les werd gegeven¹¹.

⁷ Generaalsarchief van de Zusters van Liefde, *Fonds De Decker, Règlement de la Société de Charité Maternelle de Gand*, Gand, p. 1.

⁸ Generaalsarchief van de Zusters van Liefde, *Fonds De Decker, Règlement de la Société de Charité Maternelle de Gand*, Gand, pp. 1-4.

⁹ Generaalsarchief van de Zusters van Liefde, *Afdeling 9.2.2.: Terhaegen, 4.1., Ecoles Gardiennes catholiques de Gand. 1846-1896. Jubilé de cinquante ans, célébré le 28 décembre 1896*. Gand, 1897, pp. 5-9.

¹⁰ *Oeuvre des Ecoles Gardiennes à Gand. 1846-1887*. Gand, 1888, p. 13.

¹¹ *Oeuvre des Ecoles Gardiennes à Gand. 1846-1887*. Gand, 1888, p. 8.

*Mevrouw de gravin d'Alcantara, voorzitter van
het Oeuvre des Ecoles Gardiennes (1846-1874)¹².*

¹² Generaalsarchief van de Zusters van Liefde, *Afdeling 9.2.2.: Terhaegen, 4.1., Ecoles Gardiennes Catholiques de Gand, 1846-1896. Jubilé de cinquante ans; Célébré le 28 décembre 1896.* Gand, 1897, p. 23.

HET SOCIAAL ENGAGEMENT VAN DE ADELIJKE VROUW

Het **Maison de la Miséricorde** ofte Huis van Barmhartigheid werd gesticht in 1844 door de Zusters van Liefde als een tehuis voor zondige maar berouwvolle jonge vrouwen. Jonge meisjes die misstappen hadden begaan, werden door zusters opnieuw op het rechte pad geholpen.¹³

Ook hier waren drie takken van leden: het bestuur, de werkende dames en de ereleden¹⁴.

Het gesticht was aanvankelijk gevestigd in gebouwen in de Theresianenstraat, maar in de jaren 1870 werd het verplaatst naar de Sint-Lievenspoortstraat.¹⁵

Een aantal andere instellingen waren grotendeels afhankelijk van het **Maison de la Miséricorde**. Zo was er het **Maison de Préservation**. Kinderen wiens thuis als bederfelijk werd beschouwd, konden in deze instelling terecht voor een degelijke opvoeding.¹⁶

Binnen het Huis van Barmhartigheid richtten enkele penitenten zelf een congregatie op in 1851. De nieuwe zusters kregen de naam **Magdalenen**.¹⁷

Van 1848 tot 1859 werd in een afzonderlijk lokaal van het Huis van Barmhartigheid onderdak geboden aan **werkloze dienstmeiden**. Zij mochten er tegen een lage vergoeding vertoeven tot ze opnieuw werk hadden gevonden.¹⁸

Tenslotte was het Huis van Barmhartigheid vanaf 1852 ook een verblijfplaats voor **gepensioneerde dames**.¹⁹

Halverwege de 19de eeuw bouwden enkele Gentse vrouwen het **Œuvre des Pauvres Malades** uit. De mevrouwen Vergauwen, de Hemptinne, de Rodriguez en Mina Lammens zagen in dat er weinig thuiszorg voor de zieken was. Zeker moeders met jonge kinderen konden zich slechts heel moeilijk in een ziekenhuis laten verzorgen. Daarom besloten ze samen met de 'Grijze Zusters' tot de oprichting van dit genootschap.²⁰

Het werk bestond uit twee niveaus: dat van de zusters, die de zieken meerdere malen per week bezochten, en dat van de dames, die instonden voor het bestuur.²¹

¹³ DE JONG A. P. (red.), *Het edele huis. Korte Geschiedenis van de instellingen van de congregatie van de Zusters van Liefde aan de Sint-Lievenspoortstraat te Gent*, Gent, 1983, pp. 15-16.

¹⁴ Generaalsarchief van de Zusters van Liefde, *Afdeling 9.2.2.: Sint-Lievenspoortstraat, 2.2., Fondation de l'Œuvre et de la Maison de la Miséricorde, le 4 novembre 1844*, Gand, 1844, pp. 8.

¹⁵ DE JONG A. P. (red.), *Loc.cit.*

¹⁶ Generaalsarchief van de Zusters van Liefde, *Afdeling 9.2.2.: Sint-Lievenspoortstraat, 2.2., Verslag van het Werk van Barmhartigheid gevestigd te Gent. 1857-1863*, p. 11.

¹⁷ DE JONG A. P. (red.), *Op.cit.*, pp. 17-18.

¹⁸ DE JONG A. P. (red.), *Loc.cit.*

¹⁹ DE JONG A. P. (red.), *Loc.cit.*

²⁰ Archief L. de Hemptinne, *l'aube se lève*, p. 10.

²¹ *Règlement de l'oeuvre des pauvres malades*, Gand, s.d., p. 14, e.v.

De zieken werden niet alleen verzorgd. Ze werden tevens voorzien van de nodige voeding en kleding en ook hun moraal werd tijdens de bezoeken in de juiste richting gekneed.²²

Het **Œuvre des Mères de Famille** bestond in twee varianten, een katholieke en een liberale. De katholieke variant werd gesticht in 1857 als vrouwelijke tegenhanger van het 'Werk van de Crypte'. Het werk verspreidde zich via de Conferentie van de H. Vincentius a Paulo over gans België.²³ Concreet wens- te dit genootschap de armen bij te staan door hen in wekelijkse bijeenkomsten te onderwijzen in de katholieke godsdienst. Naast deze morele 'bijstand' wer- den ook de materiële noden grotendeels gelenigd: de arme vrouwen die de bij- eenkomsten bijwoonden kregen een geschenkenbon die ze konden inruilen op een jaarlijkse verkoop van kleding in de Crypte.²⁴

De liberale variant van het oeuvre des Mères de Famille leek heel erg op de Société de Charité Maternelle. Een aantal dames hielden zich in met het uit- delen van pakketten met babyuitzetten aan de arme moeders wiens kinderen naar de gratis gemeentelijke scholen gingen.²⁵ Het genootschap werd geleid zoals dat in de meeste katholieke vrouwenwerken gebeurde.

1.2. Aalmoezen

Aalmoezen betekenen hier schenkingen, uitgaande van particuliere personen, rechtstreeks ten voordele van de armen. Meestal schonk men sommen geld aan de armen, maar ook kleding, voeding en speelgoed ten tijde van Sinterklaas werd uitgedeeld.

Heel dikwijls werd geld geschonken aan armen die de kerk bezochten. Dat was dan meteen een beloning voor hun godvruchtigheid. Zo deed ook de familie Piers de Raveschoot: "*aux pauvres dedans l'église 11 06.*"²⁶ De uitdelingen gebeurden overigens heel vaak op regelmatige basis: "*aux pauvres distribution mensuelle 6 13.*"²⁷

²² *Oeuvre des pauvres malades. Discours prononcé par Mgr. L'évêque de Gand, lors de l'installation des filles de la charité et de l'œuvre des pauvres malades, le 31 mai 1849, suivi d'un rapport sur la situation de l'œuvre à la fin de 1849, Gand, 1849.*

²³ ART J., *Kerkelijke structuur en pastorale werking in het bisdom Gent tus- sen 1830 en 1914*. Kortrijk, 1977, p. 266.

²⁴ GUB, *Fonds Vliegende Bladen, IO4, Rapport sur l'oeuvre des mères de famille, établie à la Crypte de Saint Bavon à Gand, des années 1857-1859, Gand, 1860, pp. 1-2.*

²⁵ GUB, *Fonds Vliegende Bladen, IIO2, Règlement de la Société de Bienfaisance: l'oeuvre des mères de famille à Gand, Gand, 1880, p. 3.*

⁶ RAG, *Fonds Piers de Raveschoot, 133, 26/7/1837.*

²⁷ RAG, *Fonds Piers de Raveschoot, 133, 30/7/1837.*

HET SOCIAAL ENGAGEMENT VAN DE ADELIJKE VROUW

Vaak werden vermeldingen gemaakt van schenkingen van geld aan een hele parochie of gemeente: *“Pour les pauvres d’Ursel 10 00.” “ Aux pauvres de Cluysen 5 00 ».*²⁸

Kleding werd vaak gegeven aan de communicanten van een parochie. Barones Dons de Lovendeghem bijvoorbeeld bekommerde zich elk jaar opnieuw om de eerste communicanten van haar parochie. *“Ik ben ziek”, zeide zij “en die arme kinderen zullen hunne kleeders niet hebben voor dien groten dag...”*²⁹

In het archief van de familie Surmont de Volsberghe vond ik verschillende aanwijzingen van het schenken van kleding aan de armen: *“une chemise pour les pauvres 2 00³⁰; une chemise en toile bleu à carreaux pour pauvres 2 45³¹.* Deze familie schonk eveneens geld om de eerste communicanten te kleden: *« à Monsieur le curé pour habiller les premiers communicants 50 00-³² »*

Heel dikwijls werd ook eten geschonken aan de minderbedeelden van de parochie. Dit gebeurde dan onder de vorm van soep – en brooduitdelingen. Pauline Gonthyn zorgde ervoor dat de armen in de winter soep kregen: *« Son vaste hôtel de la rue Charles V devint, lui aussi, à un titre quasi officiel, le théâtre de sa charité. Au cours de l’hiver la soupe y était distribué gratuitement à tous les pauvres qui se présentaient.³³ »*

De familie Surmont de Volsberghe hield regelmatig brooduitdelingen aan de armen van de parochie: *« au boulanger De Moor pains pour les pauvres jusqu’au 1 novembre 18 04³⁴ », « dix cartes de pain pour les pauvres 6 20³⁵ ».*

Joséphine Eliaert en haar echtgenoot Leon Leirens zagen het nog grootser: zij hielden een diner voor hun arbeiders: *“Le 6 juillet 1863 nous avons donné un fête aux ouvriers. Il y avait 524 ouvriers, pas de femmes. Ils ont bu 8 tonnes de bière, et ils ont mangé 25 jambons, 135 de viande et de bœuf, il y avait 150 litres de soupe. Il y eu trop de jambon et de pain qu’on leur a donné le soir et 35 pains. Les ouvriers sont partis très contents, les petits à 7 heures et les grands à 9 heures. Nous avons tous dîné à une table au milieu des*

²⁸ SAG, Fonds Surmont de Volsberghe, 63, 8 en 17/1/1862.

²⁹ GEELHAND A., *Baronne Dons de Lovendeghem, née comtesse de Marnix. Souvenirs.* Bruxelles, s.d., p. 60.

³⁰ SAG, Fonds Surmont de Volsberghe, 62, 7/1/1852.

³¹ SAG, Fonds Surmont de Volsberghe, 62, 5/3/1852.

³² SAG, Fonds Surmont de Volsberghe, 62, 21/2/1857.

³³ Archief van Yves de Hemptinne, *Une femme forte: la comtesse Joseph de Hemptinne.* p. 47.

³⁴ SAG, Fonds Surmont de Volsberghe, 62, 22/10/1852.

³⁵ SAG, Fonds Surmont de Volsberghe, 62, 11/11/1852.

*ouvriers. Nous avons mangé la même chose que les ouvriers, mais préparé par la cuisinière.*³⁶ »

Op de dag van **Sinterklaas** werden niet alleen de eigen kinderen van geschenkjes voorzien. In de familie Arthur Verhaegen bijvoorbeeld kregen de jongens en meisjes van de bezochte armengezinnen lekkers en speelgoed, en ook de weeskinderen van Merelbeke werden niet vergeten. Zo bestelde Claire Lammens ooit 150 poppen.³⁷ Voor de familie Joseph de Hemptinne was het feest van Sinterklaas evenmin een feest zonder de armen te vergeten. « *Mais c'était la Saint-Nicolas surtout, cette fête chère entre toutes aux enfants, qui était marquée par d'inoubliables distributions de vêtements, de jouets et de bonbons apportés par le grand saint à la requête de nos jeunes amis.*³⁸ »

1.3. Officiële giften

Regelmatig schonken, vooral adellijke weduwen, giften aan instellingen die directe bijstand verleenden aan de armen.

Zo deed Melanie Dons, douairière van Jan Baptist Vermeulen, een schenking aan het Bureel van Weldadigheid van Waasmunster.

« *Au Bureau de Bienfaisance de la dite commune de Waesmunster: d'une somme de mille cinq cents francs, à charge de faire annuellement et aussi perpétuellement une distribution de cent cinquante huit kilogrammes de froment converti en pains, aux pauvres de Waesmunster, qui auront assistés au service anniversaire.*³⁹ »

Melanie Dons schonk hier dus aan het Weldadigheidsbureau van Waasmunster een som van 1500 frank, die diende te worden gspendeerd aan 158 kilo brood ten voordele van de armen van Waasmunster. Voorwaarde was echter dat die armen aanwezig zouden zijn op de jaarlijkse herdenkingsvieringen.

Op 27 november 1885 werd door Elisa Marie de Naeyer, weduwe van Frederik de Kerchove aan het Bureel van weldadigheid van Bellem een schenking gedaan.

“*Aan het Bureel van weldadigheid der gemeente Bellem, eener som, in nationale munt, van tien duizend franken, die aan het begiftigd bureel binnen de acht dagen der goedkeurende aanvaarding zullen overhandigd worden. Deze gift wordt door Mevrouw de Kerchove gedaan onder last dat gemelde som onmiddellijk zal worden aangelegd bij middel eener inschrijving tot beloope*

³⁶ KADOC, *Fonds Casier, Joseph*, 8.2.14.

³⁷ DE MAEYER J., *De rode baron. Arthur Verhaegen, 1847-1917*. Leuven, 1994, p. 196.

³⁸ Archief Yves de Hemptinne, *Une femme forte, ...*, p. 23.

³⁹ RABW, *Provinciaal archief, Giften en legaten*, 1/2794/37.

HET SOCIAAL ENGAGEMENT VAN DE ADELIJKE VROUW

derzelve, te nemen ten grootboeke der openbare schuld van Belgien behoevens en op naam van het begiftigd bureel om de opbrengst of intresten daarvan jaarlijks te worden bedeed aan de behoeftigen der gemeente Bellem, voor de zorgen en naar het goeddunken van het begunstigde bureel.⁴⁰

Mevrouw de Kerchove schonk hier 10 000 Bef aan het Bureel van Weldadigheid van Bellem. De opbrengst of intrest van deze som geld moest evenwel elk jaar worden verdeeld onder de armen van de gemeente Bellem. Specifieke voorwaarden werden in dit geval niet gesteld.

1.4. Legaten

Bij het overlijden werd eveneens aan liefdadigheid gedaan. Uiteraard gebeurde dit niet meer door de persoon in kwestie. De overledene had immers zijn of haar laatste wilsbeschikkingen per testament duidelijk gemaakt. Een testament is namelijk een akte die regelt wat met iemands vermogen na zijn of haar dood moet worden gedaan. Deze laatste wilsbeschikking was veelal ten gunste van de naaste familieleden. Echter, zoals zal blijken uit onderstaande voorbeelden werden de armsten van de parochies niet vergeten bij de opmaak van het testament van verschillende adellijke dames.

Een eerste belangrijke aspect van de liefdadigheid bij het overlijden, was de uitdeling van graan, onder de vorm van broden. Eeuwenlang zijn broodbedelingen een onderdeel geweest van de begrafenisceremonie. Dit gebruik zou zijn ontstaan uit de opvatting dat de doden kunnen geholpen worden door hetgeen traditioneel als goede werken omschreven wordt. Daaronder verstaat men gebed, versterving en naastenliefde. Bijgevolg kregen na een uitvaart niet enkel familieleden, vrienden en geburen een maaltijd. Welstellenden lieten, naargelang hun stand en fortuin, brood uitreiken aan de behoeftigen van de parochie. Dit gebruik was niet gebonden aan de dag van de begrafenis zelf, maar werd herhaald naar aanleiding van de verschillende herdenkingsplechtigheden.⁴¹ De wens tot brooduitdelingen werd het eerst kenbaar gemaakt via het testament. In dit document gaf de persoon aan wanneer en onder welke voorwaarden broodbedelingen konden worden gehouden. Wanneer de persoon in kwestie dan was gestorven, werd vaak nog eens op de rouwbrief de brooduitdeling vermeld.

“Une distribution de pains sera faite aux pauvres de Quatrecht et aux familles secourus par la Conférence de Saint-Vincent de Paul de la paroisse Saint-Sauveur à Gand.⁴² »

De sommen die aan de uitdelingen werden gespendeerd, varieerden van persoon tot persoon.

⁴⁰ RABW, *Provinciaal archief, Giften en legaten*, 1/2811/67.

⁴¹ HOLLEBOSCH – VAN RECK Y., *Rendez-vous met magere Hein: doods- en rouwgebruiken in de 19de eeuw*. Gent, 1986, p. 61.

⁴² KADOC, *Fonds Casier, Désiré*, 5.8., Doodsbrief van Leonie Casier-Legrand.

ANNELIES HEMELSOET

De laatste wilsbeschikkingen van Julie de Potter zijn een duidelijk voorbeeld: « *je veux être enterrée en la commune de Zwijnaerde dans le caveau de famille avec une service convenable: corps présent et distributions de pains de froments aux pauvres et qu'on y fera célébrer cent messes chaque terme de deux années à compter du jour de mon décès qui serviront d'anniversaires avec distributions de cent sacs en pains de froments. Sous la direction des maîtres des pauvres on fera célébrer également un service convenable à l'église de St.-Pierre à Gand avec distribution de pain et l'on fera célébrer deux messes par jour pendant deux années pour servir d'anniversaires et on distribuera tous les mois deux sacs de froments en pains aux pauvres.*⁴³ »

Naast wilsbeschikkingen betreffende de uitvaart en de herdenkingsplechtigheden, kwamen er tevens legaten voor ten voordele van instellingen, direct ten gunste van de armen.

Joséphine comtesse de Baillet, douairière van burggraaf Charles de Vaernewijck d'Angest schonk bij haar overlijden een som geld aan de Société de charité maternelle in Gent.⁴⁴

Marie de Potter schonk eveneens een som geld, maar wenste dat die som voor een bepaald doel werd gebruikt namelijk de aankoop van een aantal bedden.: *"Ik wille dat er gelijkelijk in het klooster van den wijck Dooreseele zullen bestemd worden vier beddens voor oude vrouwen en zes voor weezen of ouderjarige kinderen, van den wijck van Dooreseele, welke aldaer zullen moeten verblijven tot dat zij bekomen hebben den ouderdom van achttien jaren en in staet zijn van hun brood en bestaan te winnen.*⁴⁵"

Jeanne de Naeyer - Van Caneghem schonk bij testament 10 000 frank aan het armbestuur van Bellem *"om met de jaarlijkse opbrengst prijzen en kleedingsstukken te koopen voor de behoeftige kinderen die de gemeente- en de zondagsscholen bijwonen."*⁴⁶

Alix de Vaernewijck wenste dat door haar legaat het liefdadigheidswerk van de familie kon worden verdergezet. « *Je veux que l'on continue à payer l'entretien des malades et des orphelins qui étaient à la charge de ma mère ou à la mienne au couvent hospice de Lovendeghem. Les infirmes jusqu'à ce qu'elles aient respectivement atteint l'âge de vingt et un ans, à moins que la supérieure ne juge à propos de les placer avant cet âge, chacun des dites orphli-*

⁴³ SAG, Fonds Surmont de Volsberghe, 161.

⁴⁴ RAG, Fonds de Ghellinck-de Vaernewijck, le chartrier des Vaernewijck, 766.

⁴⁵ SAG, Fonds Surmont de Volsberghe, 192.

⁴⁶ DE POTTER F. & BROECKAERT J., *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, gemeente Bellem*, Deel 1, p. 5.

HET SOCIAAL ENGAGEMENT VAN DE ADELIJKE VROUW

*nes lorsqu'elle quittera l'établissement recevra une somme de cinquante francs pour s'acheter quelque habits.*⁴⁷ »

2. Filantropie

2.1. *De Association de l'adoration perpétuelle du Très-Saint Sacrament en het Œuvre des Eglises pauvres*

In 1843 stichtte Anna de Meeûs het werk in België. Een priester van een nabijgelegen parochie kwam haar om bijstand vragen voor zijn van armoede wegwijkende parochie. Het meisje werd sterk aangegrepen door de verschrikkelijke toestand en begon zelf, samen met een aantal familieleden de ornamenten te herstellen. Haar inzet bleef niet beperkt tot 1 parochie. Zo heeft het werk zich gedurende enkele decennia verspreid over heel België.⁴⁸

In 1851 werd het werk ook in Gent gesticht. Mevrouw de markies de Courtebourne nam de taak van voorzitter op zich. Ze heeft zich 36 jaar lang voor het werk ingezet.⁴⁹

Doel van het werk was het aanwakkeren en versterken van het geloof in Jezus Christus, de beledigingen tegenover het Heilige Sacrament herstellen en de arme kerken, die vaak de nodige middelen misten voor de Goddelijke Cultus, bijstaan⁵⁰.

2.2. *Officiële giften*

Hier bespreek ik de verschillende giften onder levenden. Opvallend is dat zowel de officiële giften als de legaten, die ik verder zal bespreken, voornamelijk godsdienstige doeleinden hadden.

- Met een godsdienstig doel

Eerst en vooral werden er gewone giften ten voordele van de **kerk** gedaan, dit wil zeggen, giften waar geen bijzondere voorwaarden, noch doelen aan gesteld werden. Diegene die de gift ontving, was met andere woorden vrij te doen en te laten wat hij wilde met het bedrag.

⁴⁷ RAG, *Fonds de Ghellinck-de Vaernewijck, le chartrier des Vaernewijck*, 780.

⁴⁸ *A la mémoire vénérée de Madame Anna de Meeûs, fondatrice de l'institut religieux de l'adoration perpétuelle ainsi que l'archiassociation de l'adoration perpétuelle et de l'œuvre des églises pauvres*. Bruxelles, 1904, pp. 8-9.

⁴⁹ VAN DEN GHEYN, *Cinquantenaire de l'oeuvre des pauvres églises à Gand*. Gand, 1901, p. 9.

⁵⁰ *Instruction sur l'association de l'Adoration Perpétuelle du Très-Saint Sacrament et de l'œuvre des églises pauvres, suivi de l'abrégé du Règlement de l'association*. Bruxelles, 1852, p. 5.

Zo schonken Frans en Amelia Borluut aan de kerkfabriek van Sint-Michiels te Gent:

« *Lequel a déclaré accepter pour et au nom de cette fabrique la donation de dix huit mille francs, faite à ladite fabrique par monsieur François Ghislain Borluut, propriétaire domicilié à Hansbeke et demeurant à Gand, suivant acte passé par devant nous, notaire, le quinze mai dernier, ce aux conditions et charges y énoncées et sous réserve d'approbation de l'autorité compétente.*⁵¹ »

Frans en Amelia Borluut schonken aan de Kerkfabriek van Sint-Michiels te Gent een som van 8000 frank, zonder er een bepaalde voorwaarde bij te stellen.

Men schonk niet alleen sommen geld aan de kerk. Ernestine Maria Schamp d'Aveschoot gaf aan de Kerkfabriek van Mariakerke 2 stukken land, gelegen in de Kerkwijk. Het ene stuk was 24 aren groot, het andere 42,20 aren.⁵²

Vaak werden sommen geld geschonken aan de kerkfabrieken en pastoors van parochies voor de **bouw van nieuwe kerken**. Zo schonk de familie Piers de Raveschoot 13,15 fr. "*pour la construction d'une nouvelle église*"⁵³.

Ook voor het **interieur van de kerk** werden sommen geld geschonken. Meestal werden hier klokken gegeven. Zo schonk Marie Caroline de Potter een klok aan een Evergemse kerk. Hierna werd ze als meter van deze klok aangeduid: "*Elle fut, en 1829, marraine de la petite cloche (2200 livres) de l'église Saint-Christophe à Everghem.*" Als dank werd in de inscriptie op de klok een vermelding gemaakt van de weldoenster.⁵⁴

Ook ten voordele van **buitenlandse kerken** werden sommen geld geschonken, zowel voor de bouw van nieuwe gebouwen als voor het onderhoud van de bestaande. Zo gaf de familie Surmont de Volsberghe: « *à monsieur l'abbé de Ratisbonne aumône pour une église à Jerusalem, 10 00.*⁵⁵ »

Hun steun ging eveneens naar: « *à un prêtre suisse pour son église, 5 00.*⁵⁶ »

Regelmatig werden **eucharistievieringen gehouden als aandenken aan overleden personen**. Deze plechtigheden werden voornamelijk gesponsord met schenkingen van familieleden. Om die reden schonk Melanie Dons, douairière van Jan Baptist Vermeulen, een som geld aan de Kerkfabriek van Waasmunster.

⁵¹ RABW, *Provinciaal archief, Giften en legaten*, 1/2796/62.

⁵² RABW, *Provinciaal archief, Giften en legaten*, 1/2012/18.

⁵³ RAG, *Fonds Piers de Raveschoot*, 133, 25/9/1837.

⁵⁴ DE POTTER D'INDOYE H. en DE POTTER J., *Histoire généalogique des Potter au croissant et aux trois roses*, Bruxelles, 1964, p. 108.

⁵⁵ SAG, *Fonds Surmont de Volsberghe*, 62, 3/1/1857.

⁵⁶ SAG, *Fonds Surmont de Volsberghe*, 63, 16/4/1872.

HET SOCIAAL ENGAGEMENT VAN DE ADELIJKE VROUW

« A la fabrique de l'église de la commune de Waesmunster, arrondissement de Termonde, province de la Flandre Orientale, d'une somme de huit cents francs, à charge par la dite fabrique d'église de faire célébrer annuellement et à perpétuité en l'église de la dite commune de Waesmunster, au neuf décembre de chaque année, et au cas ou ce jour fut, un dimanche au dix septembre, pour le repos des âmes de feu Monsieur Jean Baptiste Vermeulen, de la donatrice Madame Vermeulen, née baronne Dons, de leurs ascendants et descendants directs et de leur oncle Monsieur Albert Vermeulen et pour quel service il sera payé annuellement la somme de seize francs⁵⁷. »

Ook aan **kloosters** werden sommen geld geschonken. Zo gaf de familie Surmont de Volsberghe een som geld aan de Arme Klaren: « Aux pauvres Claires pour notre Dame de Salette, 5 00.⁵⁸ »

Deze familie hield het echter niet bij één klooster: « Aux sœurs du bon pasteur de Namur, 5 00.⁵⁹ »

Geregeld gebeurden schenkingen ten voordele van het **Œuvre des Pauvres Eglises**. Zo steunde de familie Surmont de Volsberghe het genootschap: « pour les chasubles aux pauvres églises, 25 00.⁶⁰ »

- Niet-godsdienstig doel

Julie de Kerchove schonk de gemeenschap een brug. “Julie de Kerchove had gevraagd of zij (en anderen) op eigen kosten een brug zouden mogen bouwen en daartoe gronden aan te kopen (desnoods te doen onteigenen voor openbaar nut). Hierop werd positief geantwoord op 7/4/1867. Daar de gemeente niet over voldoende financiële middelen beschikte en de nationale overheid toen in het geheel niet geïnteresseerd was in de constructie, was voornoemd voorstel uit private hoek vast en zeker erg welkom.⁶¹”

2.3. Legaten

De schenkingen bij het overlijden, die hier besproken worden, gingen uitsluitend naar godsdienstige doeleinden.

Wanneer men legaten schonk voor een godsdienstige doel, diende niet altijd aan bepaalde voorwaarden te worden gedacht.

“Ontfangen van de kinderen van wijlen mevrouw de douairière Surmont de

⁵⁷ RABW, Provinciaal archief, Giften en legaten, 1/2794/37.

⁵⁸ SAG, Fonds Surmont de Volsberghe, 62, 6/3/1857.

⁵⁹ SAG, Fonds Surmont de Volsberghe, 63, 9/4/1872.

⁶⁰ SAG, Fonds Surmont de Volsberghe, 63, 30/3/1872.

⁶¹ ‘Een eerste brug over de Schelde’, In: *De Gonde*, 21, 1993, 2-3, p. 36.

*Volsberghe geboren Coleta de Potter, de somme van tweeduizend guldens Brabants contant, als gifte door haer gedaen aen de kerke van den heyligen Stephanus binnen Gend. Gend dezen 14 november 1800 twee en dertig*⁶².”

Wanneer er wel een speciaal doel voor het legaat werd vermeld, diende de som geld heel vaak om de herdenkingsplechtigheden te sponsoren.

Eugénie van der Meere bijvoorbeeld schonk aan haar parochiekerk een jaarlijkse som: « *de payer annuellement une rente perpétuelle de vingt cinq francs par an à la fabrique de l'église paroissiale de la même commune à l'offert par elle d'y faire célébrer à perpétuité et chaque année dans le courant du mois qui aura celui de mon décès, un anniversaire solennel de première classe pour le repos de mon âme.* »⁶³ »

Julie de Potter deed hetzelfde: « *Je lègue à la fabrique de l'église de Leeuwerghem la somme de trois mille francs une fois payées à charge de faire célébrer annuellement et toujours un anniversaire* »⁶⁴. »

Bij de opmaak van het testament werden de kloosters evenmin vergeten. Zo schonk Julie de Potter bij haar overlijden een som geld aan de Zusters van Liefde, zowel van Gent als van Lovendegem. « *Je lègue à l'association religieuse des sœurs de la charité à Gand la somme de deux mille francs une fois payée* »⁶⁵. »

« *Je lègue à l'association religieuse des mêmes sœurs à Lovendeghem un égale somme de deux mille francs une fois payée.* »⁶⁶ »

En ook het Œuvre des Pauvres Eglises werd bij het overlijden niet vergeten. Joséphine, gravin de Baillet, douairière van burggraaf Charles de Vaernewijck d'Angest schonk bij testament: “*Mes robes sont pour les pauvres églises ainsi que les mantelles de confections.*”⁶⁷”

3. Stichtingen en bestuur: activiteiten van de adellijke vrouw

In deze paragraaf sta ik stil bij de eigenlijke taken van de adellijke dames in het liefdadige en filantropische proces. De elementen die aan bod komen zijn: het stichten en besturen van instellingen en organisaties, visites en de verschillende vormen van het inzamelen van geld.

⁶² SAG, *Fonds Surmont de Volsberghe*, 49.

⁶³ RAG, *Fonds Desmanet de Biesme*, 121.

⁶⁴ SAG, *Fonds Surmont de Volsberghe*, 161.

⁶⁵ SAG, *Fonds Surmont de Volsberghe*, 161.

⁶⁶ SAG, *Fonds Surmont de Volsberghe*, 161.

⁶⁷ RAG, *Fonds de Ghellinck-de Vaernewijck, le chartrier des Vaernewijck*, 766.

HET SOCIAAL ENGAGEMENT VAN DE ADELIJKE VROUW

3.1. *Het stichten van organisaties en instellingen*

De 19de-eeuwse vrouw zat ondanks haar toenmalige intellectueel en maatschappelijk inferieure positie niet stil. Overal in Europa rezen in de periode 1815-1870 filantropische en religieus-caritatieve hulpwerken uit de grond.

Rond het midden van de 19de eeuw stichtte **Marie de Hemptinne** het *Œuvre des Ecoles Gardiennes*.

Marie de Hemptinne⁶⁸ werd geboren op 15 april 1818. Haar vader was een belangrijk Gents industrieel, Felix-Joseph de Hemptinne, haar moeder heette Henriette-Adrienne Lousbergs. Marie verloor haar moeder toen ze amper negen jaar oud was. Hierna was ze volledig op haar vader aangewezen, die, als belangrijk industrieel voortdurend in de weer was. Daarom nam ze de zorg voor haar broers en zussen grotendeels op zich.

Door haar dagelijkse contact met de arbeiders uit haar vaders fabriek, leerde ze al vlug de morele en materiële noden van de arbeidersbevolking kennen. Armen bijstaan, hen onderwijzen, hen in hun lijden troosten, hen uit hun ongeregeld leven trekken om er dienaren Gods van te maken, was het uiteindelijke doel van al haar inspanningen.

Ze reserveerde voor zichzelf slechts 300 fr. per jaar om van te leven. De rest ging integraal naar de armen. Wanneer haar eigen geld op was, klopte ze aan bij de Openbare Weldadigheid, of bij andere vermogende burgers, die haar nauwelijks iets konden weigeren. Om die reden stond ze in het Gentse bekend als "la quêteuse".

Wat ze echter het liefste deed, was lesgeven, vooral aan de kleine kinderen. Om die reden richtte ze de Gentse Bewaarscholen op.

Verder was ze actief lid van de Société Maternelle en lag ze mede aan de basis van het Werk van Barmhartigheid.

Daarenboven gaf ze op zondag godsdienstonderricht, en bezocht ze twee tot drie maal per week de kantwerkscholen bij de paters Augustijnen in Gent.

Marie de Hemptinne heeft echter de bekroning van haar werk niet meer kun-

⁶⁸ Voor deze korte levensschets van Marie de Hemptinne heb ik mij gebaseerd op de: Archief mevrouw de Hemptinne-Casier, *Notice nécrologique sur Mademoiselle Marie de Hemptinne, décédée à Gand le 7 novembre 1846, à l'âge de 28 ans et 6 mois*. Gand, 1846.

Haar leven werd tevens behandeld in: VAN DOORNEVELDT W., *Laat de kinderen tot ons komen: kinderopvang als onderdeel van een sociale politiek in de lange 19de eeuw. Een onderzoek met de nadruk op Gent*. Gent, 1999, p. 78 e.v. en in: DE MAEYER J., 'Les Dames d'oeuvres. 19de eeuwse vrouwen van stand en hun zoektocht naar maatschappelijk engagement.' In: VAN MOLLE L. & HEYRMAN P., *Vrouwenzaken – zakenvrouwen. Facetten van vrouwelijk zelfstandig ondernemerschap in Vlaanderen, 1800-2000*. Gent, 2001, p. 113.

Marie de Hemptinne, stichteres van het Oeuvre des Ecoles Gardiennes.⁶⁹

⁶⁹ Generaalaatsarchief van de Zusters van Liefde, *Afdeling 9.2.2.: Terhagen, 4.2., Ecoles Gardiennes catholiques de Gand, 1846-1896. Jubilé de cinquante ans, célébré le 28 décembre 1896. Gand, 1897, p. 6.*

HET SOCIAAL ENGAGEMENT VAN DE ADELIJKE VROUW

nen meemaken. Zij overleed op 7 november 1846 aan tyfuskoorts, die ze had opgedaan bij het bezoeken van behoeftige gezinnen. Op de dag van haar begrafenis kwamen arbeiders en behoeftigen op straat. Ook in de kerk kwamen zowel de armen als de rijken haar een laatste groet brengen.

Bisschop Delebecque schreef aan kanunnik De Decker: "Quelle perte pour les pauvres, surtout pour les petites enfants auxquels elle préparait un asile".

Zelfs na haar dood zorgde ze nog voor middelen voor haar goede werken. De necrologie die kort na haar overlijden verscheen, werd verkocht ten voordele van de door haar gestichte bewaarschool.

Marie de Hemptinne verwierf reeds tijdens haar leven een soort van martelaarsaureool. Ook nu nog kan je overal haar necrologie vinden, en staan haar leven en werk in het geheugen van heel wat nakomelingen gegrift.

Bovenop de liefdadigheidsinstellingen waren verschillende Gentse dames actief in de stichting van scholen, kloosters en dergelijke meer. Zo stichtte **mevrouw de Kerchove d'Exaerde, geboren Lippens** een nieuwe vorm van meisjesonderwijs, een school in huishoudelijke opvoeding. Deze 'écoles ménagères' werden opgericht met de bedoeling betere huishoudsters te creëren die op hun beurt ervoor zouden zorgen dat hun echtgenoten gelukkiger zouden zijn. Men wou de natuurlijke missie van de vrouw verbeteren.⁷⁰

Barones de Monin-Rendeux speelde een voornamelijk rol in de sociale actie van die periode. Zo had ze een belangrijk aandeel in het Werk van Calvarie en speelde ze een belangrijke rol in het Werk der Vlamingen in Parijs. Bovendien was haar bijdrage in de bouw van de Gentse Sint-Lucasschool niet onbelangrijk. Geen frank was haar te veel om het complex uit te monteren tot een staaltje van neogotische bouwkunst. Het totale budget liep al gauw op tot 450 000 goudfrank (wat vandaag 75 miljoen oude Belgische franken bedraagt), waarvan de gulle mecenas een groot deel op zich nam. In ruil daarvoor eiste ze een maximaal toezicht op de werken.⁷¹

3.2. *Bestuur en lidmaatschap van liefdadige en filantropische instellingen*

Van zodra een instelling was gesticht, was het van belang dat een aantal enthousiastelingen zouden deelnemen aan het bestuur ervan.

Verscheidene dames zetten zich daadwerkelijk gedurende verschillende jaren in als bestuurslid van zo'n instelling. Daarenboven beperkten ze zich niet tot

⁷⁰ GUB, *Fonds Vliegende Bladen*, IIK3.

⁷¹ DE MAEYER J., 'Les Dames d'œuvres. 19de-eeuwse vrouwen van stand en hun zoektocht naar maatschappelijk engagement.' In: VAN MOLLE L. en HEYRMAN P., *Vrouwenzaken – zakenvrouwen. Facetten van vrouwelijk zelfstandig ondernemerschap in Vlaanderen, 1800-2000*. Gent, 2001, pp. 120-121.

ANNELIES HEMELSOET

het bestuur van één genootschap. Zo was markgravin de Courtebourne tegelijk voorzitter van het Œuvre de la Sainte-Enfance en het Œuvre des Pauvres Eglises.

Een instelling zou ook niet werken zonder de leden. Ik onderzocht het lidmaatschap van twee dames van de belangrijkste genootschappen, namelijk dat van Octavie en Maria Surmont.

• Lidmaatschappen van Octavie Surmont de Volsberghe, geboren de Ghellinck de Walle.

Instelling	1852	1857	1862	1867	1872	1877	1882
Oeuvre des pauvres églises	X				X		X
Œuvre des pauvres malades	X	X	X	X	X	x	x
Œuvre des écoles gardiennes	X	X		X	X	x	X
Société de charité maternelle		X	x	X	X	x	X
Œuvre de la Maison de Miséricorde			x	X	X	x	x

Bron: SAG, Fonds Surmont de Volsberghe, 62-63.

Octavie Surmont was jaarlijks lid van ten minste 3 instellingen. In 1872 en 1882 was ze zelfs lid van de 5 voornaamste instellingen. Vanaf 1880 was ze daarenboven ondervoorzitter van het Genootschap van de Vrouwen der Moederlijke Liefde.⁷²

• Lidmaatschappen van Maria Surmont de Volsberghe, geboren de Gheus⁷³.

Instellingen	1867	1872
Oeuvre des pauvres églises	X	X
Œuvre des pauvres malades	X	
Œuvre des écoles gardiennes	X	X
Société de charité maternelle	X	X
Œuvre de la Maison de Miséricorde		

Bron: SAG, Fonds Surmont de Volsberghe, 90.

⁷² *Wegwijzer van Gent*, 1881, p. 297.

⁷³ Voor deze dame kan ik slechts 2 vergelijkende jaren bespreken.

HET SOCIAAL ENGAGEMENT VAN DE ADELIJKE VROUW

Uit dit voorbeeld blijkt dat Octavie Surmont in al haar liefdadig enthousiasme geen uniek geval was. Ook Maria Surmont verdeelde haar aandacht jaarlijks over verschillende instellingen.

Het bestuur en lidmaatschap weegt echter niet op tegen het werk verricht door de 'actieve dames'. Elk genootschap bestond onder meer uit besturende en actieve leden. De actieve leden hielden zich voornamelijk bezig met het 'vuile werk'. Het waren zij die de armen bezochten, nieuwe leden dienden aan te brengen enzovoort. Daartegenover stond dan het besturende werk van de dames, dat veel aangener was. De actieve dames waren dan ook meestal dames van de hoogste standen, maar zonder adellijke titel, terwijl de besturende leden overwegend getiteld waren.

De actieve leden werden meestal bijgestaan door de zusters.

3.3. *Bezoek aan de armen*

De gewoonte van het bezoeken van armen aan huis kende een lange traditie in West-Europa. Toch was de 19de eeuw dé eeuw van de visites. De traditie van het regelmatig bezoeken werd nog machtiger, zowel in de stad als op het platteland.⁷⁴ In Engeland bestonden er speciale 'visiting societies'. In steden en dorpen waar de ontbering het grootst was, werden gemeenschappen opgedeeld in districten, de districten in straten, de straten in huishoudens, ... Er werden 'visitors' gezocht voor elk district. Ideaal was één visitor voor elke 20 tot 40 families. Gewapend met bijbels, linnengoed, voedings- en koolbonnetjes en uiteraard veel liefde, gingen deze voetsoldaten van de liefdadigheid van deur tot deur om het kwaad van de armoede, ziekte en goddeloosheid uit te roeien. Met andere woorden, men wou de families zowel op fysisch als op moreel vlak hervormen.⁷⁵

Vooraf vrouwen waren geschikt om dit werk te doen: '*as they can freely enter the homes in which few men are ever found, except when confined by illness*'⁷⁶.

Daarenboven hadden de vrouwen een grotere kennis van het huishouden. Ze konden meer sympathie opbrengen voor de problemen waarmee de bezochte vrouwen en moeders geconfronteerd werden.

Niet alleen in Engeland was het bezoeken van armen een traditie die vooral in de 19de eeuw ten zeerste in ere werd gehouden. Ook in België en meer bepaald Gent en omstreken werden verschillende bezoeken aan de armen afgelegd. Zo schreef Alice de Kerchove in haar dagboek: « *Nous avons été*

⁷⁴ PROCHASKA F. K., *Women and philanthropy in the 19th century England*. Oxford, 1980, p. 97.

⁷⁵ PROCHASKA F. K., *Op.cit.*, p. 98.

⁷⁶ PROCHASKA F. K., *Op.cit.*, p. 110.

aujourd'hui faire une longue promenade en voiture. Nous avons été à Ursel voir le pauvre garçon malade qui brode. Quelle misère! la maison ou plutôt la misérable petite hutte qu'il habite ne tient pas ensemble, elle est toute penchée d'un côté, un coup de vent suffit pour la mettre à terre tout à fait. ...⁷⁷ »

Alice de Kerchove werd duidelijk aangegrepen door de miserie van de armen die door haar en haar familie werden bezocht. In dit geval waren het de armen van Ursel. Ook in België bezochten de dames de armen van de kleinere gemeenten voornamelijk op eigen initiatief, terwijl de visites in de grotere gemeenten en steden meestal vanuit een instelling werden geregeld.

Vaak werd de situatie van een aantal armen opgevolgd. Men bezocht de arme verschillende keren, om zich ervan te vergewissen hoe het met hun toestand was gesteld.

Ook Pauline Gonthyn bezocht zeer dikwijls de armen van haar parochies. Vooral de arbeiders van de fabriek van haar man, Joseph de Hemptinne werden vaak met visites verrast. « *Apprend-elle la maladie de l'un d'eux, aussitôt elle court à son chevet, mais lorsqu'elle l'a soigné, pansé, réconforté, elle croit n'avoir rien fait, car c'est l'âme qu'elle veut atteindre.*⁷⁸ »

Het moet soms een vreselijke opgave geweest zijn voor de dames, afkomstig uit mooie, propere huizen, om in de krotten te belanden, waar de geur waarschijnlijk verschrikkelijk moet geweest zijn. De dochter van Pauline Gonthyn vertelde hier het volgende over: « *Souvent, ces maisons sont sales, l'air qu'on respire est vicié* ». Toch kloeg haar moeder hier niet over: « *Maman semblait ne pas s'en apercevoir, elle y était à l'aise comme dans ses salons. Jamais elle ne donnait aux pauvres d'autre nom que celui d'ami, à moins qu'elle ne connût leur nom de baptême. Si on lui offrait une chaise, elle l'acceptait sans répugnance, s'informait de l'état du ménage, du nombre des enfants, consolait et encourageait suivant les circonstances.*⁷⁹ »

Het gebrek aan hygiëne en de verschillende ziektekiemen die in de dichtbevolkte Gentse achterbuurten heersten, hebben zelfs één van de iconen van de liefdadigheid, Marie de Hemptinne de dood in gejaagd. Het gevaar voor de dames was dus niet onbestaande.

Het bezoek aan de armen was daarenboven uiterst geschikt voor de adellijke catechiseringsdrang. Zo keek Pauline Gonthyn tijdens het praten met de vrouw die ze bezocht, rond in de kamer. Wanneer ze dan een eerder onge-

⁷⁷ Archief Reginald de Kerchove, *Dagboek Alice de Kerchove*, 29/9/1854.

⁷⁸ Archief Yves de Hemptinne, *Une femme forte ...*, p. 37.

⁷⁹ Archief Yves de Hemptinne, *Une femme forte ...*, p. 50.

HET SOCIAAL ENGAGEMENT VAN DE ADELIJKE VROUW

schikte afbeelding de wand zag sieren vroeg ze bijvoorbeeld: "*Mon amie, n'aimez-vous pas mieux avoir là une image du Sacré-Coeur?*"⁸⁰

3.4. Diverse activiteiten

De rol van de adellijke vrouw bleef niet beperkt tot het bestuur en lidmaatschap van instellingen en het bezoek van de armen aan huis. De dame deed haar uiterste best om geld in te zamelen ten voordele van de armen, de gemeenschap of de liefdadigheidsinstellingen.

Het **vervaardigen van handwerkjes** vormde geen uitzondering in het vrouwelijke caritatieve en filantropische engagement. Met een aantal vriendinnen kwamen de dames bijeen om handwerkjes en ornamenten te vervaardigen. Deze activiteit werd doorgaans niet uitgevoerd met de bedoeling aan geld te komen. Meestal werden de werkjes direct ten voordele van de armen vervaardigd.

Als versterving tijdens de vasten werden bij de familie de Kerchove kleren gemaakt voor de armen. Alice de Kerchove schreef aan haar zusje: « *j'ai repris un assez long ouvrage pour mon carême, ce sont de petites chemises de pauvres, de petites chemises de garçons de 7 à 8 ans, c'est encore assez long à faire aussi n'ai-je pas le temps de perdre une minute.*⁸¹ »

⁸⁰ Archief Yves de Hemptinne, *Une femme forte ...*, p. 50.

⁸¹ Archief Reginald de Kerchove, *Briefwisseling, brief van Alice aan Lucie*, 25/03/1859.

Enkele dames aan het werk

*V.l.n.r. mevrouw J. Van den Bossche, mevrouw J. de Hemptinne,
Mina Lammens, mevrouw J. Casier, mevrouw Désiré Casier en
mevrouw J. Gonthyn. Jaren 1860.⁸²*

Regelmatig ontvingen adellijke families behoeftige kinderen op het kasteel. Zo deed ook Pauline Gonthyn. « *Une ou deux fois par an, au cours de l'été, les orphelins et les enfants du patronage étaient, à tour de rôle, invités à venir prendre leurs ébats dans le parc de Maaltebrugge, résidence d'été de la famille de Hemptinne.*⁸³ »

Het inzamelen van geld gebeurde heel dikwijls via **tombola's**. Liefdadige en filantropische genootschappen organiseerden zo'n loterijen, maar ook parti-

⁸² DE MAEYER J., 'Les Dames d'œuvres. 19de-eeuwse vrouwen van stand en hun zoektocht naar maatschappelijk engagement.' In: VAN MOLLE L. en HEYRMAN P., *Vrouwenzaken – zakenvrouwen. Facetten van vrouwelijk zelfstandig ondernemerschap in Vlaanderen, 1800-2000*. Gent, 2001, p. 108.

⁸³ Archief Yves de Hemptinne, *Une femme forte ...*, p. 40.

HET SOCIAAL ENGAGEMENT VAN DE ADELIJKE VROUW

culiere personen deden dit wel eens. De familie de Kerchove zamelde op die manier wel vaker geld in: « *nous avons tiré aujourd'hui notre loterie au profit des pauvres; nous avons eu environ 90 fr. Cela nous aidera à secourir quelques pauvres de plus.*⁸⁴ » en: “*Nous commençons une loterie pour les pauvres*”⁸⁵.

Regelmatig werden **bals en andere wereldlijke vermakelijkheden** georganiseerd ten voordele van de armen. Alice de Kerchove maakte hier meermaals aanduidingen van. Ook hier gebeurde dit soms door particuliere personen: “... *le 25 un bal pour les pauvres ...*”⁸⁶.

Niet alleen bals werden ten voordele van de armen ingericht. Zo maakte Elise de Kerchove aanduidingen van liefdadigheidsconcerten: “*Hier nous avons eu un concert au cercle musical, c'était pour les pauvres.*”⁸⁷

Maar vooral de **Fancy Fairs** waren immens populair.

In Engeland kwam het werk op rond 1804, toen ‘the committee of the Ladies’ Society for the Education and Employment of the Female Poor’ uitzochten hoe invloedrijk artikelen zouden zijn, vervaardigd door vrouwen en dochters van landbouwers.⁸⁸

Via dit werk kwam een synthese tot stand tussen caritatieve bekommernis en mondain vermaak. Ze waren een ideale namiddagactiviteit voor de ‘leisured class’, liefdadigheid en amusement werden op die manier met elkaar verbonden.⁸⁹

De liefdadigheid werd hier georganiseerd in een kader van luxe en comfort om bijzondere kopers aan te trekken. Men kwam samen in een lokaal, waar vaak ook de bijeenkomsten van een genootschap werden gehouden.⁹⁰

In Gent was er vanaf 1870 sprake van het inrichten van een Fancy Fair⁹¹. Uiteindelijk werd de eerste versie georganiseerd in 1873.

⁸⁴ Archief Reginald de Kerchove, *Dagboek Alice de Kerchove*, 2/11/1859.

⁸⁵ Archief Reginald de Kerchove, *Briefwisseling, Alice aan Lucie*, 22/10/1858.

⁸⁶ Archief Reginald de Kerchove, *Briefwisseling, Alice à Lucie*, 19/1/1859.

⁸⁷ Archief Reginald de Kerchove, *Briefwisseling, Brief van Elise aan Lucie*, 13/3/1859.

⁸⁸ PROCHASKA F. K., *Op.cit*, p. 49.

⁸⁹ PROCHASKA F. K., *Op.cit*, p. 59.

⁹⁰ VOLET-JEANNERET H., *La femme bourgeoise à Prague, 1860-1895: de la philanthropie à l'émancipation*. Lausanne, 1988, p. 97.

⁹¹ De informatie uit dit deel is afkomstig van: Archief L. de Hemptinne, *Le Fancy Fair s'organise*, pp. 26-28.

4. Motieven

Er bestonden verschillende motieven die de dames naar het maatschappelijk engagement leidden. *Algemeen* werd en wordt aangenomen dat adellijke liefdadigheid kan worden beschouwd als een manier om de laagste klassen **zoet te houden** door hen weldadig een deeltje te geven van wat men zelf bezat en door hun geest te kneden met het geloof dat een gelaten berusting preekt aan de arme en hem de hoop geeft op een vergelding in het hiernamaals.⁹²

Daarnaast werd veelal het **klasse-egoïsme**, een kenmerk dat de 19de-eeuwse welstellende katholieken ontsierde, als argument voor de liefdadigheid beschouwd. De burgers vonden baat bij de bestaande orde, en gingen haar daarom te licht als onvermijdelijk beschouwen.

De katholieken keurden de sociale ellende niet goed, die door de industrie werd veroorzaakt, maar de grote meerderheid oordeelde dat de wortel van het kwaad niet weg te nemen was. De enige oplossing lag in een zo mild en ruim mogelijk beoefende weldadigheid, die tegelijk de gevestigde orde eerbiedigde en er de bitterste gevolgen voor de laagste klassen van wegnam.⁹³

Er wordt eveneens aangenomen dat de adellijke liefdadigheid voortvloeit uit de aftakeling van het feodale systeem. Het feudalisme werd beheerst door patronage. Liefdadigheid van de adel ten opzichte van de armere klassen, haalde opnieuw de **feodale banden** aan.⁹⁴

Maar naast de motieven die algemeen als gangbaar worden beschouwd, bestonden er nog een aantal andere, vaak *specifiek vrouwelijke motieven*.

In de eerste helft van de 19de eeuw ontstond een negatief discours omtrent de rol van vrouwen in de Franse Revolutie. Vrouwen hadden zich toen van hun gewelddadige, losgeslagen zijde laten zien en lagen mee aan de basis van meerdere revolutionaire ontsparingen. Daarom kregen vrouwen hier een **historische schuld** toegewezen. Het schulddiscours verschafte aan zowel conservatieve als opmerkelijk genoeg meer liberaal-progressieve publicisten een legitimatie om vrouwen uit de publieke ruimte terug te dringen naar de private sfeer van kind en gezin. Het schulddiscours hield ook de gedachte in dat vrouwen de wandaden van hun revolutionaire zusters konden compenseren door zich, naast hun niet in vraag te stellen private zorgfunctie voor kind en

⁹² VAN ISACKER K., 'De sociale mentaliteit van de katholieke burgerij in de 19de eeuw.' In: *Economisch en sociaal tijdschrift*, VIII, 1954, 3, p. 144.

⁹³ VAN ISACKER K., *Art.cit.*, p. 146.

⁹⁴ DEPOORTER K., *Mentaliteitsstudie van de 19de-eeuwse adel in België (1789-1914)*, Gent, RUG (licentiaatsverhandeling), 1977, p. 180.

HET SOCIAAL ENGAGEMENT VAN DE ADELIJKE VROUW

gezin, in tweede orde toe te leggen op filantropische en caritatieve werken, die als een verlengstuk van hun private zorgtaak werden gezien.⁹⁵

Daarenboven verleende het sociaal engagement de vrouw een **'belangrijke' plaats in de maatschappij**. Vrouwen in de elite hebben immers steeds een ambivalente plaats gekend. Zowel macht als onmacht werd met hun sekse vereenzelvigd. Ook al waren ze leden van de hoogste klasse van de maatschappij, toch waren het meestal niet zij die de economische en sociale posities in ere hielden. Daar dienden de mannen voor in te staan. Daarom waren de goede werken een sociaal aanvaarde uitweg voor het beoefenen van leiderschap en publieke participatie.⁹⁶

Voorts zorgde de liefdadige en filantropische activiteit van vrouwen ervoor dat hun visie op de wereld veranderde, net als hun gevoel van eigenwaarde en tot op zekere hoogte ook hun plaats in het openbare leven.⁹⁷

"A lady, to be such, must be a mere lady, and nothing else. She must not work for profit, or engage in any occupation that money can command, lest she invade the rights of the working classes".⁹⁸

Tenslotte resulteerde de inperking van de rechten van de vrouw, en voornamelijk dan hun verbod op professionele arbeid, in een toegenomen gevoel van **verveling**. Bovendien bracht de opkomende industrialisatie voor de dames van de hoogste stand een enorme welvaart met zich mee, die onder meer werd geuit door het in dienst nemen van een heel legertje aan dienstboden. De dame van stand had bijgevolg veel vrije tijd, die ze onder meer trachtte op te vullen door het beoefenen van goede werken.

Verskillende dames werden reeds van **in hun kindertijd** ingelijfd in de liefdadigheid. Zij bleven deze activiteiten dan ook gedurende de rest van hun beoefenen.

Ook **via het huwelijk** kon men geïnitieerd worden in de liefdadige en filantropische werken. *"One woman thus described how after her marriage to a wealthy man, numerous organizations began to approach her for donations. Initially, she was very uncomfortable and at loss about how to handle such requests. She discussed this with her husband, who told her: "it's your duty as a woman with money to hear everyone, and then you can decide whether*

⁹⁵ DE MAEYER J., 'Les dames d'œuvres. 19de-eeuwse vrouwen van stand en hun zoektocht naar maatschappelijk engagement.' In: VAN MOLLE L. en HEYRMAN P., *Vrouwenzaken-zakenvrouwen. Facetten van vrouwelijk zelfstandig ondernemerschap in Vlaanderen, 1800-2000*. Gent, 2001, p. 110.

⁹⁶ OSTROWER F., *Op.cit.*, p. 69.

⁹⁷ DUBY G., FRAISSE G. en PERROT M., *Geschiedenis van de vrouw, 4: de 19de eeuw*, Amsterdam, 1993, p. 374.

⁹⁸ PROCHASKA F. K., *Art.cit.*, p. 435.

you want to support them." Over time, she said, she learned from her husband's family, and has become quite active as a donor and volunteer."⁹⁹

Van vrouwen werd verwacht dat het liefdadig engagement **in hun zat ingebakken**: '*Charity is the calling of a lady, the caring for the poor is her profession.*'¹⁰⁰ Men zag het engagement als één van de **vrouwelijke plichten**, naast die van echtgenote en moeder: "*elle (une fille chrétienne) doit fréquenter les églises, les hôpitaux, aimer les pauvres et s' adonner aux œuvres de charité.*"¹⁰¹

Maar ook de vrouwen zelf oordeelden dat het hun **persoonlijke roeping** was zich te engageren in caritatieve en filantropische werken. Veelal speelde een sterk element van vrouwelijke solidariteit mee. Vrouwen voelden zich aangesproken door de ellende waarin hun seksegenoten zich bevonden. Het valt trouwens op hoezeer initiatieven met een sterk vrouwelijke inslag, solidariteit van vrouwen voor vrouwen, de eerste aanzet vormden.¹⁰²

Dit is tevens het grote verschil tussen de mannelijke en de vrouwelijke liefdadige en filantropische werken. Vrouwen hebben veel meer oog voor de familiale problemen van de minderbedeelden. Hun mannen hielden zich met geheel andere zaken bezig.¹⁰³

Daarenboven werd de **vrouwelijke aard** beschouwd als uitermate geschikt voor het beoefenen van goede werken. Ze bezat een aantal natuurlijke waarden en deugden die haar, meer dan mannen in staat stelde te zorgen voor anderen, zoals medeleven, tederheid en dienstbaarheid.¹⁰⁴ "*Men, engaged in the active affairs of life, have neither time nor opportunity for those innumerable little acts of consideration which come within the sphere of female duty, not are they by nature so fitted as woman for entering into the peculiarities of personal feeling, so as to enable them to sympathize with the suffering or the distressed*"¹⁰⁵.

Vrouwen konden bovendien hun ervaring in het huishouden en inzake het

⁹⁹ OSTROWER F., *Op.cit.*, p. 17.

¹⁰⁰ DAVIDOFF L. EN HALL C., *Family Fortunes: men and women of the English middle class. 1780-1850.* London, 1987, p. 429.

¹⁰¹ DE LICHTERVELDE L., *La famille dans la Belgique d' autrefois,* Tournai, 1942, p. 41.

¹⁰² DE MAEYER J., 'Les dames d'œuvres. 19de-eeuwse vrouwen van stand en hun zoektocht naar maatschappelijk engagement.' In: VAN MOLLE L. en HEYRMAN P., *Vrouwenzaken-zakenvrouwen. Facetten van vrouwelijk zelfstandig ondernemerschap in Vlaanderen, 1800-2000.* Gent, 2001, p. 110-111.

¹⁰³ SMIDT B., *Ladies in the leisure class: the bourgeoisies of Northern France in the 19th century.* Princeton, 1981, p. 138.

¹⁰⁴ PROCHASKA F. K., 'Women in English philanthropy, 1790-1830.' In: *International Review of social history*, XIX (1974), p. 431.

¹⁰⁵ PROCHASKA F. K., *Op.cit.*, p. 7.

HET SOCIAAL ENGAGEMENT VAN DE ADELIJKE VROUW

opvoeden van kinderen ook buiten het eigen gezin aanwenden. Het engagement in de liefdadige en filantropische werken zou de vrouw zelfs tot betere echtgenotes en moeders hebben gemaakt.¹⁰⁶

Sommige vrouwen engageerden zich ten voordele van de armen vanuit een **altruïstisch** oogpunt. Zij wensten daadwerkelijk iets aan de situatie van de minderbedeelden te veranderen en stelden zich volledig ten dienste van de armen. Een goed voorbeeld hiervan is Marie de Hemptinne. Zij trachtte jaarlijks met een minimum aan geld rond te komen, en besteedde de rest van haar inkomsten aan de armen. Daarenboven stierf ze op jonge leeftijd aan tyfuskoorts, die ze bij één van haar bezoeken aan de achterbuurten had opgedaan.¹⁰⁷

De **Bijbel en andere godsdienstige werken** zetten de katholieke gelovigen meermaals aan tot liefdadige activiteiten. Katholieken werden en worden van jongs af aan geleerd op te treden als Barmhartige Samaritanen tegenover diegene die het minder goed heeft.¹⁰⁸ Op die manier kon de katholiek tevens zijn eigen zaligheid kopen.

Een ander religieus motief was de **persoonlijke tragedie**. Wanneer iemand van de familie ziek of dood was, werd vaak meer aan liefdadigheid gedaan dan anders.¹⁰⁹ Dit motief vonden we terug bij de familie Verhaegen. Telkens één van de kinderen ernstig ziek was, deden Arthur Verhaegen en zijn vrouw beloften tot boete en schenkingen die ze plichtsbewust ook inlostten. Verhaegen liet dan zijn geliefde sigaren weken- of maandenlang achterwege, het gezin trok te voet naar een mariaal bedevaartsoord, de meisjes droegen een tijdlang mariablauw, of kloosters en kerken werden begiftigd met cultusobjecten als kelken. Het echtpaar was sterk doordrongen van het beeld van de oordelende God, de angst voor het eschatologische was latent aanwezig, de lijdende Christus zette aan tot offers en daadwerkelijke boetvaardigheid.¹¹⁰

Een ander religieus motief vloeiده voort uit het **religieuze reveil** dat de eerste helft van de 19de eeuw kenmerkte. Dit reveil was een grondhouding, een mentaliteit waarbij een grote religieuze gevoeligheid samenhang met een door het geloof geïnspireerde dadendrang. In de ogen van de reveilmens was het geloof zonder de werken dood. De kracht van die overtuiging bracht adellijke

¹⁰⁶ PROCHASKA F. K., *Loc.cit.*

¹⁰⁷ zie eerder dit artikel.

¹⁰⁸ FORTESCUE W., 'the role of women and charity in the French Revolution of 1848: the case of Marianne de Lamartine.' In: *French History*, 11, p. 54.

¹⁰⁹ OSTROWER F., *Op.cit.*, p. 18.

¹¹⁰ DE MAEYER J., *De rode baron. Arthur Verhaegen, 1847-1917*. Leuven, 1994, p. 187.

ANNELIES HEMELSOET

en burgerdames ertoe hun grenzen te verleggen, uit de luxe en knusheid van hun salons te treden, conventies te doorbreken en armenbuurten te gaan bezoeken om zich het lot van zieke en arme vrouwen aan te trekken.¹¹¹

Tenslotte kan ook de **bekeringsdrang**, waardoor de 19de-eeuwse christelijke dame werd gekenmerkt, aangehaald worden als religieus motief. In de 19de eeuw was men van mening dat de oplossing van de armoede gelegen was in het herstel van de morele en godsdienstige principes. Naast het geven van materiële steun aan de arme, was het de taak van de rijke eveneens morele steun te bieden. Bij de adellijke dames was het paternalistische aspect bij de hulpverlening in heel sterke mate aanwezig.¹¹²

Elites zagen het beoefenen van goede werken vaak als een vorm van het verkrijgen van **status**. De adel deelde immers een gelijkwaardig set van activiteiten en waarden. Filantropie en liefdadigheid werden in dit opzicht in hun waardenpatroon opgenomen als een deel van hun culturele en sociale leven. Bijgevolg werd het beoefenen van liefdadigheid en filantropie eerder een vorm van klasse-status.¹¹³

Om zowel materieel (financiële draagkracht) als moreel (via de juiste waarden, en daarbij hoorde het sociaal engagement) tot de hoogste stand te kunnen blijven behoren, voelde men zich vaak moreel verplicht zich te engageren in de goede werken.¹¹⁴

Verschillende instellingen en religieuzen lieten niet na een **vraag tot liefdadigheid** te richten tot de elite van de stad Gent. Zij speelden hiermee zeer handig in op de zoektocht naar status van de edellieden.

Zo ontving graaf d'Hane een brief van de karmelietessen waarin hem om liefdadigheid werd gevraagd.

« *Monsieur le comte,*

*Je viens confiante faire un appel à votre charité, certaine que votre piété y répondra avec la même sympathie que j'ai en le bonheur de trouver dans l'élite de la société de Gand, dans les familles de Hemptinne, Lammens, Gonthyn, etc. [...].*¹¹⁵ »

Het geven werd dan 'beloond' met bijvoorbeeld een aantal misvieringen voor de schenker.

¹¹¹ DE MAEYER J., *Art.cit.*, p. 111.

¹¹² DUPONT-BOUCHAT M. S., 'Entre bienfaisance publique et charité privée; la philanthropie en Belgique au 19ième siècle.' In: *AREPPOS*, 1994, p. 40.

¹¹³ OSTROWER F., *Why the wealthy give: the culture of elite philanthropy*. Princeton, 1995, p. 6.

¹¹⁴ OSTROWER F., *Op.cit.*, p. 13.

¹¹⁵ SAG, *Fonds d'Hane Steenhuyse*, 12.

HET SOCIAAL ENGAGEMENT VAN DE ADELIJKE VROUW

« Pour un don de cent francs à perpétuité 72 messes par an pour le donateur.
Pour un don de 500 francs à perpétuité d'une messe chaque jour.¹¹⁶ »

Bovendien werd regelmatig een vraag tot liefdadig en filantropisch engagement via de toenmalige pers de wereld ingestuurd. Naast de aanmaning tot het geven van geld en goed, trachtte men de rijken verder te overhalen met de positieve aspecten van de liefdadigheid.

“O! gij rijken en machtigen op aarde, opent uw hert en uwe beurs; weet dat de Voorzienigheid u voor zending opgeleid heeft de beschermers en de middelelaars te wezen van de onbedeelden der aardsche goederen; weet dat gij uwe goederen maar uit Gods handen hebt bekomen, om ze voort te zetten aan die er kort hebben; weet dat gij maar langs de baan der liefdadigheid in het Rijk der levenden kunt komen. Doet werken verrichten, laat geld winnen aan werklieden en neringdoeners, geeft milde aalmoesen aan de nooddruftigen. Alzoo zult gij van God en de menschen gezegend worden, en eene vreugde smaken die onvergelykelyk al het genot te boven gaat, dat het bloote bezit der goederen, dat het opeenstapelen van geld kan geven.¹¹⁷”

Een belangrijk motief voor de liefdadigheid was tevens het sussen van z'n geweten. Men voelde een soort van schuldgevoel tegenover diegene die het minder goed had, en door haar naam te verlenen of door een jaarlijkse dotatie, trachtte men zich van dat schuldgevoel te ontdoen.¹¹⁸ De meeste welstellenden vonden het zeer aangenaam om zelf in grote welvaart te leven, maar voelden zich toch beter wanneer ze af en toe iets opzij zetten om het weg te geven: *I think I'd feel guilty if I didn't give money away*'. In dit opzicht kan men liefdadigheid en filantropie tevens verklaren als het legitimeren van welvaart.¹¹⁹

5. Consequenties van het engagement

5.1. Voor de dame

De 19de-eeuwse vrouw leefde in de gesloten sfeer van het huishouden en de familie. Zij trachtte haar positie meer en meer te omzeilen. Liefdadigheid had sinds lang de vrouwen uit hun huis gehaald. De omvang van de sociale problemen in de 19de eeuw maakte van deze gewoonte een noodzaak. De

¹¹⁶ SAG, *Fonds d'Hane Steenhuyse*, 12.

¹¹⁷ *Godsdienstige Week van Vlaanderen*, 1898-1899, p. 251.

¹¹⁸ PROCHASKA F. K., 'Women in English philanthropy, 1790-1830'. In: *International Review of Social History*, XIX (1974), p. 431.

¹¹⁹ OSTROWER F., *op.cit.*, p. 13.

vrouwen hoefden er niet op te rekenen enige vergoeding voor dit liefdewerk te krijgen, het 'huishouden doen voor de stad' werd net zomin betaald als het eigen huishouden.¹²⁰

Toch is de filantropie voor de vrouwen geen onbelangrijke ervaring geweest: hun visie op de wereld veranderde, net als hun gevoel voor eigenwaarde en tot op zekere hoogte ook hun plaats binnen het openbare leven.¹²¹

Via de verschillende genootschappen, instellingen en organisaties leerden de dames omgaan met het bestuur, de leiding over een 'bedrijf'. Ze leerden omgaan met geld en spreken voor publiek.¹²²

De dames gingen echter, naar het einde van de 19de eeuw nog een stapje verder. Ze zochten meer en meer de massa op en engageerden zich in veel grotere, nationale en internationale organisaties. Aanvankelijk waren de dames slechts in kleine getale aanwezig en bleef hun stem eerder bescheiden, verstopt achter de zware stemmen van de mannelijke tenoren. Daarenboven was hun aanwezigheid op die conferenties slechts mogelijk dankzij hun mannen. Maar meer en meer begonnen ze zich te organiseren, creëerden ze 'comités de dames', waar ze hun eigen analyses konden uitwerken, hun eigen strategieën naar voren konden brengen, en zelfs in het mannelijke debat het woord nemen en voorstellen aanbrenge.¹²³

5.2. Voor de arme

De emancipatie van de vrouw kreeg met andere woorden een opstoot door het sociaal engagement van de dames. De arme echter werd hiervan niet echt beter, toch niet op lange termijn. Alles werd gedaan om aan de nood van een bepaald moment een oplossing te bieden, zoals bijvoorbeeld het uitdelen van kinderkorven bij de geboorte van een arm kind. Andere hulp, zoals het geven van aalmoezen kunnen zelfs eerder beschouwd worden als zoethoudertje, enerzijds om revolutionaire woeling tegen te gaan, anderzijds om het geweten van de dame te sussen. Ook de giften en legaten kenden weinig nut voor de armen zelf. Af en toe een brooduitdeling verhielp wel de honger van dat moment, maar niet die van de volgende dag.

Aan structurele hulp werd niet of nauwelijks gedacht behalve dan bij initiatieven die verband hielden met onderwijs, zoals de kantwerkschool van Elise

¹²⁰ DUBY G., FRAISSE G. en PERROT M., *Geschiedenis van de vrouw ...*, p. 373.

¹²¹ DUBY G., FRAISSE G. en PERROT M., *Geschiedenis van de vrouw ...*, p. 374.

¹²² DAVIDOFF L. en HALL C., *Family Fortunes: men and women of the English middle class, 1780-1850*. Londen, 1987, p. 436.

¹²³ DUPONT-BOUCHAT M. S., 'Femmes philanthropes. Les femmes dans la protection de l'enfance en Belgique (1880-1914).' In: *Femmes de culture et de pouvoir*, 2000 (sextant 13/14), p. 83.

HET SOCIAAL ENGAGEMENT VAN DE ADELIJKE VROUW

de Kerchove-de Naeyer, of de huishoudscholen van mevrouw de Kerchove-Lippens.

De arme werd met andere woorden niet veel beter van het liefdadig engagement van de dame.

6. Besluit

De 19de-eeuwse vrouw kreeg slechts een leven in de schaduw toegewezen. Verschillende vrouwen echter trachtten uit hun benarde positie te ontkomen en onttrokken zich aan dit zuiver mannelijke discours. Ze konden dit onder meer doen door zich toe te leggen op het sociaal engagement.

Onder het goedkeurend oog van een aantal Gentse geestelijken richtten ze bijvoorbeeld een aantal liefdadige en filantropische instellingen op.

Maar ook individueel engageerden adellijke vrouwen zich in de caritatieve en filantropische werken. Zo schonken ze aalmoezen aan de armen, voorzagen ze instellingen van giften en legaten, en dergelijke meer.

De dames waren met andere woorden actief, engageerden zich voortdurend. Naast het stichten, besturen en lidmaatschap van allerhande genootschappen, bezochten ze de armenbuurten, vervaardigde ze handwerkjes, zamelden ze op allerlei manieren geld in voor de goede werken en lieten ze arme kindjes mee genieten van hun prachtige kastelen.

Over het waarom van het adellijk sociaal engagement zijn de meningen verdeeld. Er bestaat ook niet zoiets als 'het motief voor de adellijke dame'. De dame handelde vanuit een veelheid van redenen, en zeker is dat het haar geen windeieren heeft gelegd. Het engagement in caritatieve en filantropische werken heeft mede een impuls gegeven aan de emancipatie van de vrouw in het algemeen. Door te leren werken in mini-bedrijfjes zoals de liefdadige genootschappen kunnen worden omschreven, door te leren spreken voor publiek, door langzaam naar buiten te komen, hebben adellijke dames het pad geëffend voor hun latere seksegenoten.

De arme daarentegen ondervond weinig beterschap in zijn of haar positie. Ze werden zoet gehouden door hen op een aantal beslissende momenten bij te staan, maar verder ging het engagement nauwelijks. Structurele hulp kwam niet bij de adel op, tenzij bij die vrouwen die zich inlieten met onderwijs.